

Muzica gândirii

Muzica gândirii

GABRIEL LIICEANU

în dialog

CU PRIETENII SĂI

*Volum editat de
Cătălin Cioabă & Grigore Vida*

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Sumele obținute din vânzarea acestui volum se constituie în donație către Fundația „Emil Cioran“, în vederea completării burselor acordate de aceasta studenților în filozofie.

Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Florina Vasiliu, Dan Dulgheru

Tipărit la Master Print Super Offset

© HUMANITAS, 2022

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Muzica gândirii: Gabriel Liiceanu în dialog
cu prietenii săi / vol. aniversar editat de
Cătălin Cioabă și Grigore Vida. –
București: Humanitas, 2022
Conține bibliografie
ISBN 978-973-50-7504-0
I. Cioabă, Cătălin (ed.)
II. Vida, Grigore (ed.)
821.135.1

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021.408.83.50, fax 021.408.83.51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723.684.194

Cuprins

<i>Cuvânt înainte al editorilor</i>	7
GABRIEL LIICEANU	
<i>La ce bun filozofii pe lume?</i>	11
I. <i>Despre paradisul din noi</i>	31
VLAD ZOGRAFI	
<i>Paradisul din cutie</i>	33
ANA BLANDIANA	
<i>Poate poezia salva lumea?</i>	40
MIRCEA CĂRTĂRESCU	
„There are more things...“	50
CĂTĂLIN CIOABĂ	
<i>Cineva sau nimeni?</i>	58
II. <i>Isus sau chipul unei alte omeniri</i>	67
MIRCEA FLONTA	
<i>Amintirea lui Isus</i>	69
WILHELM TAUWINKL	
<i>Biserica, o casta meretrix.</i>	84
MIHAI FRĂȚILĂ	
<i>Rugăciunea pentru filozoful sedus de Isus.</i>	94
DORU CĂSTĂIAN	
<i>Etologie, neuroștiințe și realism moral.</i>	106
GRIGORE VIDA	
<i>De la logos la mythos</i>	117
CRISTINA CIOABĂ	
<i>Isus al nostru.</i>	125

6 CUPRINS

III. <i>Filozofie & literatură</i>	135
IOANA PÂRVULESCU	
<i>Problema spinoasă a singurătății</i>	137
GHEORGHE PAȘCALĂU	
<i>Prostie și timp</i>	146
DANA JALOBEANU	
<i>Dansul filozofiei cu literatura</i>	156
GABRIEL CERCEL	
<i>Semnul întrebării</i>	167
SMARANDA VULTUR	
<i>Starea de grație a cuvintelor</i>	175
IV. <i>Aventura civismului</i>	187
THIERRY WOLTON	
<i>Scrisoare către Gabriel Liiceanu</i>	189
SORIN IONIȚĂ	
<i>Au oare oamenii nevoie de libertate?</i>	
<i>Ce fel de libertate?.</i>	201
MELANIA CINCEA	
<i>Perenitatea lichelei</i>	211
IOAN STANOMIR	
<i>Comunismul sau intimitatea răului</i>	219
MARIAN VOICU	
<i>Filozoful-cetățean</i>	230
OLIVER JENS SCHMITT	
<i>Texte civice</i>	235
RADU PARASCHIVESCU	
<i>Combustibil</i>	250
<i>Bibliografie Gabriel Liiceanu</i>	265
<i>Prezentarea autorilor</i>	309

Cuvânt înainte

Autorii textelor din această carte, deși aflați pe orbita propriilor preocupări și proiecte, au ținut să vină în întâmpinarea unui moment din viitor – devenit, iată, prezent – pentru a pune în scenă un dialog aparte. Fiecare dintre ei a primit în urmă cu un an o scrisoare sub al cărei ton sprintar se ascundea emoția celor care gândiseră proiectul.

Stimată doamnă... / Stimate domnule...

Vă scriem cu un prilej care nu a venit încă și care are legătură cu însoțita zi de azi, în care primiți aceste rânduri: 23 mai. Poate că știți – sau, dacă e prea de dimineață, veți afla din presă, de pe Facebook sau de la prieteni – că e o zi aniversară: Gabriel Liiceanu împlinește 79 de ani. Ceea ce ne seamnă că, pe 23 mai 2022, el va ajunge la o vârstă rotundă, pe care, cel puțin în filozofie, am putea-o numi „vârsta împlinirilor“.

Noi, câțiva dintre elevii săi, ne-am gândit să aniversăm începând de acum această zi, pregătind o carte care să marcheze acel moment altfel decât sub forma unui elogiu formal. Vă invităm să fiți unul dintre autorii ei. Activitatea lui Gabriel Liiceanu ca profesor, „îndrăgostit de gândire“ sau scriitor vă este cu siguranță cunoscută și, dacă citiți

acum aceste rânduri, asta se întâmplă tocmai fiindcă vă socotim legați de el prin „afinități electivă“.

Nu vom fi ipocriți, spunându-vă că nu despre un omagiu este vorba. Și, totuși, nu la un „volum omagial“, care cuprinde texte despre persoana celui aniversat, vă invităm să participați. Ceea ce ne-am gândit să le oferim viitorilor cititori este o ocazie de a pătrunde în universul de idei, de teme și de motive de gândire care se regăsesc în cărțile sale prin felul în care apar ele oglindindu-se în mințile dumneavoastră.

Dacă e adevărat că în cultură nu te poți dedica unei teme, fără ca acolo, în miezul „lucrurilor în-sele“, să aibă loc întâlnirea cu cineva care s-a aplecat cândva – de curând sau cu veacuri în urmă – asupra aceleiași teme sau întrebări, atunci se poate spune că, adresându-vă această invitație, vă chemăm de fapt la o întâlnire, să zicem, cu un contemporan. Veți scrie, desigur, liber, rugându-vă să acceptați doar constrângerea de o clipă de a alege și de a porni de la una din temele scrisului său.

În scrisul lui Gabriel Liiceanu întâlnim adesea, în punctele-cheie, întrebări retorice. Sigur, ele nu sunt doar retorice. Sunt de fapt întrebări care apar la capătul nevoii (obsesive) a autorului de a înțelege ce e cu noi și pe care și le pune știind prea bine că ele ne privesc pe toți. Punându-le, el speră că îl vom însoți pe calea desfășurării propriului gând. Iarăși, punându-le, el știe că sunt întrebări care nu au doar un singur răspuns. Încă dinainte de a deveni promotorul cultural pe care-l știm, Gabriel Liiceanu se întreba, în Jurnalul de la Păltiniș, „cum pătrunde spiritul în lume?“. Sau, dacă este să numim aici câteva dintre întrebările-obse-

sii care apar în scrierile sale: „Au oare oamenii nevoie de libertate?“ Sau: „există o enigmă a răului?“ Sau: „avem oare toți un destin?“ Sau: „cine sunt eu?“ Dar câte astfel de întrebări nu cuprind textele sale filozofice, civice, ego-proza din Ușa interzisă sau din Scrisori către fiul meu, ori paginile despre „infinitul dinăuntru“ din Despre destin?

Vă invităm așadar, dacă ne veți face bucuria de a accepta să contribuiți la acest volum, să deschideți una dintre cărțile lui Gabriel Liiceanu și să vă alegeți întrebarea care vă dă ghes să căutați un răspuns, indiferent dacă acesta îl amănunțește pe cel al autorului, îl nuanțează, diferă de el sau este de-a dreptul opus. Într-adevăr, ce poate fi mai pasionant sau surprinzător decât să vezi cum au răspuns prietenii din comunitatea de idei la întrebările pe care, uneori pasionat, alteori cu disperare, ți le-ai pus?

Avem așadar dinainte o carte a întrebărilor. Dar nu a întrebărilor plutind desprinse de orice, impersonale și palide, ci a întrebărilor *cuiva* care s-a mirat cu toată ființa, crezând că ele țintesc chiar în punctele-cheie ale existenței omenești, atât de enigmatică în fond. O carte a întrebărilor, poate că a unor întrebări recurente, dar preluate mereu în jocul altor minți și devenind astfel replici ale unui dialog privilegiat.

Aceleași întrebări așadar, dar nu și aceleași răspunsuri. Și atunci, deopotrivă, avem înaintea o carte a răspunsurilor pe mai multe glasuri, din care, până la urmă, se înfiripă, *muzica gândirii*. S-o ascultăm!

Editorii

GABRIEL LIICEANU

La ce bun filozofii pe lume?

I

M-am întrebat, o viață întreagă, la ce sunt bun pe lumea asta. Sau, mai rău, dacă sunt bun la ceva. Și, până nu cu mult timp în urmă, de câte ori m-am întrebat la ce sunt eu bun, n-am știu să răspund. Ce știam să fac? Un medic, de pildă, nu are să-și pună întrebarea asta. El știe foarte bine, chiar înainte de a lua drumul facultății, care e răspunsul. Nu-l întrebi nici pe arhitect, nici pe inginer ce știu să facă și la ce sunt ei buni. De fapt, pe nimeni care, pe lumea asta, are o meserie al cărei nume e înscris într-un nomenclator.

În schimb, numele „filozof“ sau „gânditor“ nu apare în nici un nomenclator din lume.¹ În ce mă privește, am terminat două facultăți: filozofia și facultatea de limbi clasice. Dar limbile clasice, trebuie s-o spun de la început, au fost pentru mine

1. Scurtă vreme după ce am scris această propoziție, am fost înștiințat că, între timp, prin ordinul nr. 38 din 11 ianuarie 2022 al Ministerului Muncii, în *Clasificarea ocupațiilor din România* a fost introdusă meseria de „consilier filozofic“. Alături de „barman preparator de cafea (barista)“, „degustător de cafea“, „operator măcinare cafea“, „operator prelucrare cafea“, „expert în prăjirea cafelei“ (toate meseriile de sine stătătoare), „dirijor ansamblu vocal bisericesc“, „stilist extensii păr“ și „stilist extensii gene“.

doar un acompaniament la filozofie. N-aș putea spune: „Sunt filolog clasic“. Nu știu epigrafie, nu pot dezlega un paragraf din Tucidide. Nici măcar un vers din *Eneida* nu mai știu să scandez corect. Nu acestea reprezintă punctele de interes ale preocupărilor mele.

Așa încât, rămâne filozofia. Și, vrând-nevrând, sunt condamnat să mă întorc la întrebarea inițială: la ce bun filozofii pe lume? Și ce înseamnă „a filozofa“? Întreaga viață, până de curând, am fost urmărit de complexul că nu sunt bun la nimic. Că sunt *inutil*. Spectaculos în cazul cuiva „care se ocupă cu filozofia“ este că el însuși, întrebat fiind, sau întrebându-se ce știe să facă, nu știe să răspundă. Dacă ar fi întrebat cu ce se ocupă, medicului i-ar fi suficient să-ți arate cu degetul bolnavul. Dar care e „bolnavul“ la capul căruia stă filozoful?

Ce se întâmplă aici? Toate profesiunile enumerate înainte sunt strâns legate de experiență, iar definirea lor se face tocmai prin referirea constantă la același obiect intuitiv. De aceea, nu pot exista controverse în privința preocupărilor lor. Și atunci, nu cumva, în cazul filozofiei, spre deosebire de celelalte discipline și profesii, ne aflăm în fața a ceea ce Kant a numit un „concept uzurpat“? „Conceptele uzurpate“, spune Kant,

„circulă, ce-i drept, cu indulgență aproape generală, dar care totuși pun uneori problema: *quid iuris*? Deducția lor duce la mare încurcătură, întrucât nu se poate invoca nici un principiu juridic clar, nici din experiență, nici din rațiune, care să-i justifice clar folosirea“.

În aceste condiții, adaugă el, noi folosim aceste concepte atribuindu-le „o semnificație imaginară“.

Or cuvântul „filozofie“ pare să aibă o astfel de semnificație, de vreme ce nu e limpede la ce stare de fapt îl raportăm. Până în secolul al XVII-lea, filozofia poate fi socotită, grație ipotezelor ei speculative, așadar neatestată prin verificare experimentală, drept forma secularizată a cunoașterii. Vreme de secole, în fond din clipa nașterii ei, ea a ridicat timid capul într-un teren ocupat de „adevărurile ferme“, și oficializate ca atare, ale religiei. Deja la jumătatea secolului al V-lea î.Cr., Anaxagoras, de pildă, afirmase la Atena (și, de vreme ce s-a socotit că submina funcțiile panteonului elin, a fost expulzat) că soarele este „o bucată de metal incandescent“, iar că întregul univers este alcătuit din „corpuri mici omogene“, ipoteză care, la Democrit, va deveni faimoasă prin termenul de *átomos*. Șaisprezece secole mai târziu, începând cu secolul al XI-lea și vreme de patru sute de ani, filozofia, distribuită în rolul de „slujnică a teologiei“, e menită s-o întemeieze *rațional* pe aceasta și devine *scolastică*. A existat, desigur, de la bun început și filozofia ca *filozofie morală*, „celălalt“ versant al filozofiei, cel etic-existențial sau sapiențial, de tip socratic, post-socratic și stoic, care s-a prelungit apoi în modernitate prin moralism și ego-proza filozofică.

Oricum, în secolul al XVII-lea, filozofia încă mai era împovărată, fără să fie echipată pentru așa ceva, cu sarcina „cunoașterii lumii“, de care se achita printr-un soi de globalism al cunoașterii. Ea plana suveran peste cunoașterile specializate ale realului, incapabilă să extindă în vreun fel cunoașterea, încercând doar să ilustreze, cu vorbele lui Kant, „o simplă Idee despre o știință posibilă, care nu este dată nicăieri *in concreto*“, un soi de *prototip al*

științei care încă își căuta reprezentantul. Fizica lui Newton, ca urmare a lungii coabitări filozofie-știință, continua să-și spună „filozofie naturală“ (*philosophia naturalis*) sau „filozofie experimentală“, cuvântul *scientist* apărând abia în secolul al XIX-lea. Apoi, în secolul al XVIII-lea, odată cu Kant, filozofia devine „criticism“, examinare de sine însăși a rațiunii în vederea stabilirii limitelor ei: unde se termină cunoașterea *întemeiată* a omului și, de unde începând, pretențiile ei de cunoaștere nu mai sunt legitime? Apoi, odată cu idealismul german, ea devine teorie a Ideii și dialectică a Spiritului Absolut. Apoi fenomenologie. Apoi, apoi, apoi...

Date fiind multiplele metamorfoze ale filozofiei de-a lungul istoriei culturale a Occidentului, o deducție empirică a conceptului de filozofie, așadar una care pleacă de la diferitele ei forme istorice pentru a ajunge la o generalizare consolidată, nu e cu puțință. La fel de puțin posibil este un concept al filozofiei dedus dintr-un principiu unificator, care să legitimeze pretenția unui sens univoc. Cum se poate, așadar, învăța filozofia?, se întrebă Kant. „Unde este ea, cine o posedă și după ce caractere poate fi cunoscută?“

Și așa se face că, spre deosebire de orice alt profesionist, cel ce vrea să se apuce de filozofie nu știe să spună *dinainte* cum anume se va califica și ce va deveni. De filozofie te apuci, cum să spun, pe bâjbâite, ca-n vis, ca un animal care amușină în zărilor vieții fără să știe exact încotro s-o apuce. Și care află târziu – dacă află și-atunci – cu ce anume s-a ocupat.

Presupunând că, la vârsta fragedă a intrării în viață, ai dat cu nasul prin două-trei cărți de filozofie,

nu înseamnă că știi să spui întocmai ce face acolo filozoful *gândind*. Simți doar că vorbirea aceea stranie, înaltă, inteligibilă pe alocuri, criptică de cele mai multe ori – dar poate că tocmai asta te întărește! – ți-a mișcat mintea și te-a provocat înspre un sens nedefinit și încărcat de mari promisiuni: principii ale existenței, esențe, cauze ultime, transcendente etc., toate scaldând mintea într-un nor de ceață care, în loc să fie considerat un impediment, devine prestigios tocmai prin lipsa de claritate. Și pentru că nici ție nu îți e limpede despre ce e vorba, iar celor din jurul tău cu atât mai puțin, tot ce-ți rămâne să faci e să te declari filozof deja din primul an al facultății. Vei fi poate tentat, în acest ceas timpuriu al vieții când îți cauți identitatea, să umbli prin lume cu un volum de filozofie la vedere. Din care nu pricepi mare lucru și, în virtutea singurului lucru de care ești sigur – cum că filozofia nu e pentru mulți –, vei deveni trufaș. Și impostor. Nu știi nimic, te scalzi în confuzie, dar lași să se-nțeleagă că știi niște lucruri într-atât de adânci și subtile, încât nimeni, în afara ta, nu le poate înțelege și pe care tu te-ai obose de pomană să le explici, de vreme ce n-ai cui. Odată facultatea încheiată, vei crede că te-ai împlinit ca filozof din clipa în care ai deprins vorbirea filozofilor la modă, incantația aceea atât de îmbârligată, încât nici cel care a inventat-o nu înțelege ce-a spus. Iar tu, încercând s-o reproduci, vei înțelege cu atât mai puțin. Dar totuși ești convins că, între timp, ți-ai „șlefuit“ gândirea.

Spre deosebire de trupul uman, care poate fi studiat în prelungirea celui animal și prin analogie cu el, gândirea nu poate fi cunoscută analogic de vreme ce, ca animale *raționale*, suntem o premieră

în evoluția vieții. În plus, conceptul de gândire, asemenea celui de filozofie, nu poate fi dedus empiric. Dacă suntem de acord că el reprezintă preocuparea filozofiei, ar trebui să acceptăm că noi nu avem acces la un mod de a defini gândirea așa cum avem unul pentru definirea corporalității. Neuroștiințele nu o pot cerceta, ca *funcție* a creierului, cu acribia cu care este cercetată funcția oricărui alt organ al corpului. De asemenea, logica nu poate regla gândirea propunând o dietă mentală așa cum reglează un cardiolog funcția inimii. Oamenii vor continua să gândească alandala sau să ia decizii greșite câtă vreme vor exista. Logicienii înșiși nu sunt scutiți să gândească și să spună enormități odată ce au ieșit de pe terenul calculului logic.

Normal e să socotim atunci că „semnificația imaginară“ pe care o acordăm conceptului uzurpat de filozofie are la bază *conceptul uzurpat de gândire*, care este însuși obiectul filozofiei. *Was heißt Denken?*, „ce înseamnă gândire?“, este o întrebare care continuă să rămână în picioare de secole, iar „a gândi cu mintea *ta*“, și nu cu una străină, reprezintă în continuare un deziderat pentru care nu există rețetă și care multora le poate apărea, în fond, ca o formă de nebunie. Oricine se simte atras de filozofie, și-și propune să intre pe drumul ei, e bine, oricum, să știe de la bun început în ce situație se va găsi.

Norocul meu a fost că am început prin a face filozofia în comunism. În comunism, ceea ce se numea „filozofie“ era ideologie. Spre deosebire de filozofia la modă – cea care se făcea, de pildă, în Franța sub numele de structuralism, textualism,